

Jindřišková, Jitka

Verdens undergang som straff for likegyldighet : motiver i Johan Harstads forfatterskap

Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik. 2011, vol. 16 [25], iss. 1-2, pp. [73]-85

ISBN 978-80-210-5595-7

ISSN 1803-7380 (print); ISSN 2336-4408 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114745>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JITKA JINDŘIŠKOVÁ

VERDENS UNDERGANG SOM STRAFF FOR LIKEGYLDIGHET

Motiver i Johan Harstads forfatterskap

Abstract:

The article *Apocalypse as a Penalty for Indifference* deals with repeating motifs in the work of the contemporary Norwegian author Johan Harstad. It is focused on the short-story collection *Ambulanse* (2002) and the novels *Buzz Aldrin* (2005), *Hässelby* (2007) and *Darlah* (2008). The most important motif of Harstad's work is the so called help motif which expresses the need of love. Everyone needs to love someone and to be loved by someone. According to this concept love is the opposite of indifference. The help motif changes throughout Harstad's books. The first two books are rather optimistic, but the last two end with an apocalypse which comes as a penalty for indifference in both human relations and social problems. The most alarming problem for Harstad is a brutal and meaningless war which has fatal consequences for human psyche. To warn against the indifference Harstad uses some motifs of science fiction literature: journey into space, dystopia and doppelgänger. The article researches the connection among all these motifs.

Keywords: science fiction, Johan Harstad, contemporary Norwegian literature, apocalypse

Innledning

Johan Harstad ble født den 10. februar 1979 i Stavanger. Han fikk stor oppmerksomhet allerede med sin debut, novellesamlingen *Herfra blir du bare eldre* i 2001, og er svært populær fortsatt. På kort tid har han skrevet en rekke prosatekster, noveller, romaner og skuespill. Noen av hans bøker og noveller er blitt oversatt bl. a. til fransk, russisk, tysk, engelsk og koreansk. I 2003 ble han Årets stavangerkunstner, og samtidig fikk han Bjørnsonstipendiet for *Ambulanse*. I de etterfølgende årene ble han belønnet med Ungdommens kritikerpris og med Brageprisen for romanen *Darlah*. Denne artikkelen konsentrerer seg først og fremst om novellesamlingen *Ambulanse* (2002) og romanene *Buzz Aldrin hvor ble det av deg i alt mylderet?* (2005), *Hässelby* (2007) og *Darlah* (2008).

I Harstads forfatterskap finnes det en grunnleggende tematisk spenning mellom kjærlighet og likegyldighet. Hvert menneske trenger å elske og å bli elsket, men disse byggende kreftene i verden trues hele tiden av manglende evne og vilje til å gå inn i nære relasjoner, manglende interesse for andre menneskers behov. Kjærlighetens gjerning i verden er hos Harstad først og fremst uttrykt i det jeg vil kalle *hjelpemotivet*, mens likegyldigheten på sitt mest uhyggelige viser seg i *krigsmotivet*. Framstillingen av denne kontrasten er hos Harstad tydelig influert av inntrykk fra store krigskonflikter de senere tiårene, slik som Vietnamkrigen og krigene på Balkan. Spenningen mellom kjærlighet og likegyldighet tematiseres hos Harstad også gjennom en stadig bruk av *science fiction*-elementer.

Darlah, som handler om en reise til Månen i nær framtid, kan nærmest klassifiseres som en science fiction-bok, mens *Hasselby* utvikler seg fra realistisk framstilling til science fiction. De fleste av Harstads bøker er videre preget av referanser til romfart, særlig til det amerikanske Apollo-programmet på 1960- og 70-tallet, noe som også er med på å bygge opp om inntrykket av science fiction. I utgangspunktet kan science fiction-elementene brukes til å vektlegge både det konstruktive og det destruktive i menneskenes tilværelse. Apollo-reisene kan oppfattes som uttrykk for en positiv vilje til å bringe menneskene videre, en tro på menneskets muligheter til det gode. Samtidig er det også sterke dystopiske innslag i Harstads bruk av science fiction. Romfart blir framstilt som et kynisk spill med menneskeliv. En viktig rolle spiller også fremmede farlige skikkelser (såkalte dobbeltgjengere) som kommer til å drepe menneskene og demontere verden.

Vektleggingen i spenningen mellom kjærlighet og likegyldighet forandrer seg gjennom Harstads forfatterskap. De to første bøkene jeg tar for meg er heller optimistiske. Her etableres det viktige hjelpemotivet, og det utvikles og utdypes fra første til andre bok. De to siste bøkene er imidlertid pessimistiske og slutter med verdens undergang, som kommer som straff for likegyldighet i menneskelige relasjoner og samfunnskonflikter. Artikkelen analyserer både hjelpemotivet og krigsmotivet og sf-trekk og viser forbindelsen mellom dem.

Hjelpemotivet

”Hjelpemotivet” er det viktigste motivet i Johan Harstads forfatterskap. Det uttrykker relasjonen vi har både til oss selv og til de andre. Hvert menneske trenger noen man kan elske og passe på. Og hvert menneske trenger å bli elsket. Alltid fins det folk man kan hjelpe. Man bør bry seg om dem, og man hjelper dermed også seg selv. ”Hjelpemotivet” går igjen i alle bøkene av Harstad, som utvikler sin oppfatning av det videre i hver ny bok. Tekstene i *Ambulanse* gir leseren et visst håp om at alt blir bra til slutt, men man må ta konsekvensen av egne hand-

linger.¹ Noen mennesker er ulykkelige, noen har alvorlige problemer, noen dør. Men døden tilhører livet, og noen ganger kan vi ikke forandre det som venter oss. Noen ganger, i de fleste tilfellene egentlig, kan vi påvirke det. Harstad selv skriver på baksida av pocketboka *Ambulanse*: ”men, det finnes også mennesker å elske der ute, venner som venter. det gjelder å holde ut. holde seg flytende. en dag snur det.”² Samlingens hovedmotto er dermed ”å holde ut”. Hvis man venter nok, kommer det noe pent. Boka viser at ting kan snu seg og at man straks og uventet kan få nye impulser i livet.³

I *Buzz Aldrin* reviderer Harstad hjelpemotivet som ble skissert i *Ambulanse*. Av og til er det ikke nok å holde ut, tingene blir ikke bedre når du bare venter på forandringen. Hovedpersonen Mattias lengtet etter et lykkelig liv i fred, men lyktes ikke. Prosjektet hans var å være nummer to slik som Buzz Aldrin var det andre mennesket på Månen etter Neil Armstrong, og å være nesten usynlig for omverdenen. Som han selv sier i boka, vil han være et lite tannhjul i et stort maskineri. Problemet til Mattias er at han ikke vil åpne seg, og at han skaper avstand mellom seg og andre mennesker. Hans prosjekt om å være nummer to er egentlig egoistisk fordi han først og fremst tenker på seg selv og unnviker å gå dypere i menneskelige relasjoner. Han tror at slik beskytter han seg mot skuffelse. Mattias’ alminnelige forhold til vennskap kan man godt karakterisere med følgende setninger: ”Jo flere venner du samler, desto flere begravelser kan du komme til å måtte gå i. Flere mennesker å savne når de forsvinner.”⁴

På Færøyene får Mattias psykisk sammenbrudd, og det er et kollektiv av venner som hjelper ham. Det er viktig at denne gangen blir Mattias med og står ikke utenfor igjen som han pleide før. For å leve et fornøyd liv må Mattias finne balansen mellom å være synlig og usynlig. Mattias vil fortsatt være nummer to, noen må jo være det. Men han åpner seg for folk han er glad i, og tar ansvaret både for seg selv og de andre. De fleste mennesker er avhengig av å leve i en slags redningssymbiose med andre mennesker. Vi må ha lov til å leve et anonymt liv. Ikke alle kan bli berømte. Passivitet behøver ikke å være noe negativt. Rolige dager kan være de lykkeligste. Harstad sier om det: ”Kanskje skal man gi opp forsøket på å bli så forbanna lykkelig.”⁵ Det er problemet i dagens samfunn. Vi

1 VIK, S. ”Hold ut! Johan Harstad tror på redning men synes de nye sykebilene er stygge.” *Vinduet* 2/2003, s. 56.

2 HARSTAD, J. *Ambulanse*. Oslo: Gyldendal, 2002, omslagets bakside.

3 HAGA, S. G. ”Den nye stemmen.” *Dagbladet* 23. 12. 2002 [online] Lastet ned 19. 2. 2011 fra: <<http://www.dagbladet.no/kultur/2003/02/11/361276.html>>.

4 HARSTAD, J. *Buzz Aldrin, hvor ble det av deg i alt mylderet?* Oslo: Gyldendal, 2008, s. 93.

5 HAAGENSEN, O. ”Å ville godt i verden – en samtale med Johan Harstad.” *Bøygen* 2/2005, s. 78–82.

vil så mange ting samtidig at vi forsvinner i dem. Vi bør lære å konsentrere oss først og fremst om viktige ting.⁶

Romanen *Hässelby* er basert på skildringen av det merkelige forholdet mellom en far og en sønn og utvikler seg fra en realistisk fortelling til science fiction. Hovedpersonen Albert Åberg og hans far Bertil kommer opprinnelig fra Albert Åberg-barnebøkene av den svenske forfatteren Gunilla Bergström.⁷ Albert og Bertil bor sammen, uten mora til Albert. Vanligvis passer faren på sønnen sin, men noen ganger må sønnen overta ansvar og trøste faren. Harstad tok denne kjente barnebokfiguren og viste den frem som voksen. Forfatteren viser (og kritiserer) i romanen at dagens samfunn blir stadig kaldere og mer egoistisk, de sosiale skillene blir større. Den ensomme faren har blitt psykisk avhengig av sin eneste sønn. Rollene byttes etter hvert – når Albert vokser opp, er det han som passer på faren. Det er nesten en lettelse for ham når hans far dør:

Pappa døde i september. Og for å si det på den ærligste måten: Jeg tror nesten jeg var glad til. Jeg skammet meg over det der og da, men jeg kunne ikke hjelpe for det, at en slags lettelse kom over meg da jeg fikk vite at han var borte (...) Mitt liv hadde stått på pause altfor lenge, bildet hadde liksom brent seg fast i skjermen, og jeg var ikke blitt pappa selv engang. Jeg hadde brukt all min tid på å være sønn. Og den jobben gjorde jeg bedre enn de fleste.⁸

Etter fars død kan Albert begynne et nytt liv, men etter hvert har han blitt som faren, ”fastgrodd i middelmådigheten” og fortsetter i sitt stereotype liv. Albert er også nummer to på en måte som Mattias fra *Buzz Aldrin*. Han er ensom og usynlig for de fleste. Men det er en stor forskjell mellom dem: Mattias lyktes med å finne seg selv og åpnet seg mot de andre. Han forsto hva er viktigst og fant balansen. Han har familien og vennene. Han har sin plass i redningssymbiosen. Det kan man ikke si om Albert. Han har valgt å leve forsiktig og ensom. Han har ikke den nødvendige bakgrunnen, han kunne forsvinne, og ingen ville lagt merke til det.

Romanen *Darlah* (2008) er helt klart inspirert av en rekke sf-bøker og filmer fra 70- og 80-tallet. Den er nærmest sf-sjangeren når det gjelder Harstads bøker. Nettopp som *Hässelby* kan man ta *Darlah* som en slags advarsel. Det fins nesten ikke noe håp i boka. I slutten blir alle drept, og vår sivilisasjon går under fordi man dro til Månen igjen selv om man visste at det fantes noe farlig der. Når det begynner å skje grusomme ting på Månen, mister mange motet. Astronauten Caitlin som alltid var så hjelpsom og sterk, blir hysterisk og gir opp før slutten. Mia, en av tenåringene i besetningen, viser seg sterkest (både fysisk og psykisk).

⁶ ARONSEN, M. *Forfatteren med noe på hjertet*. [online] Lastet ned 19. 2. 2011 fra: <<http://www.bokklubben.no/SamboWeb/side.do?dokId=510302>>.

⁷ Albert Åberg-bøkene er en berømt og omfattende bokserie om gutten Albert og hans far Bertil. Den første boken kom ut 1972 og alle skandinaviske barn kjenner Alberts historier.

⁸ HARSTAD, J. *Hässelby*. Oslo: Gyldendal, 2008, s. 12.

Hun ble alene, ga ikke opp og kjempet, men hun lyktes ikke. Både i *Darlah* og *Hässelby* ironiserer Harstad over heltemyten. Personene står i sentrum for forfatterens oppmerksomhet. Det er personene og relasjonene mellom dem som er nøklene til forfatterens budskap. Menneskelige relasjoner hører til de viktigste tingene i livet. Vi har stort behov for å få eller gi hjelp. Enhver trenger hjelp og oppmerksomhet i Harstads bøker. Ingen kan klare seg helt alene.

Hjelpemotivet blir flere ganger uttrykt med symboler. Det viktigste symbolet i *Ambulanse* er redningsbilen som kjører rundt og hjelper mennesker som trenger det. Når ambulansen kjører, vet man at noen ikke har det bra, men samtidig at hjelpen er på vei, og det er godt og håpefullt. En ambulanse er et lite sykehus. Den går som et rødt tråd gjennom samlingen. Vi må holde ut til ambulansen kommer. Når vi befinner oss i den, føler vi oss tryggere, men Harstad viser at også en ambulanse kan krasje. Det er ikke bare ambulansen som peker mot en relativ sikkerhet. Harstad velger ut ting vi forbinder med sikkerhet (ambulanse, fly-sikkerhetsbrosjyr, førstehjelpsdukke, airbag, livbåt) og snur om på deres alminnelige betydning. Han prøver å se på dem fra en annen synsvinkel og forandrer leserens entydige mening om dem.

Airbager redder vanligvis liv når man krasjer. Men i *Ambulanse* har vi også å gjøre med airbager som ikke fungerer. De gjør det motsatte av det de skulle, de slår menneskene i hjel. I *Buzz Aldrin* er det livbåt som er et viktig rednings-symbol. Mattias pleier ofte å snakke med den amerikanske fotografen Carl som kom til Færøyene på en slik båt. Carl sammenligner et forhold mellom venner med en båt der man må passe på å få kysten innen rekkevidde. Kysten betyr menneskene man er glad i. Carl mener at Mattias var for langt fra land, og at han bare halvveis kom til kysten, og det var problemet i livet hans. Men Mattias opponerer: ”Også livbåtene kan synke. Jeg har sett det selv.”⁹ Her merker vi det samme motivet som i *Ambulanse*. En ambulanse redder liv, men kan krasje. En livbåt redder liv, men kan synke.

I *Darlah* er det først og fremst basen DARLAH på Månen som representerer et trygt sted. Der kan astronauter finne alt de trenger. Men basen fungerer ikke når den lokale strømgeneratoren blir ødelagt. Farlige skikkelser kommer, og ingen, heller ikke basen, kan stoppe dem. Det samme gjelder for evakueringskapselen som er den siste muligheten når den andre teknikken svikter. Besetningen tror at når de rekker den, er de reddet. Mia rekker den, men det viser seg at det ikke var til noe hjelp. Tvert imot, det er en skikkelse som nå, takket være evakueringskapselen, har mulighet til å dra til Jorda og drepe folk der. Slik er det også med kapselen i *Hässelby*. Albert har kjøpt en kapsel som han vil bruke som beskyttelse mot farlige fremmede skikkelser, men de kommer til ham allikevel. Vi ser at symboler som representerer hjelpemotivet blir stadig færre og svakere i hver

⁹ HARSTAD, J. *Buzz Aldrin, hvor ble det av deg i alt mylderet?*, s. 627.

ny bok. Det er i samsvar med forverringen av de menneskelige relasjonene og forandringen av hjelpemotivet. Samtidig øker etter hvert antallet på sf-trekk, noe som jeg vil vise og omtale i det neste kapitlet.

Sf-trekk

Science fiction er en sjangerbetegnelse på verk som vanligvis utspiller seg i fremtiden og inneholder ukjente vesener og/eller nyutviklet teknikk som har mer eller mindre realistisk bakgrunn. Sjangeren viser ofte hvordan vårt samfunn kan se ut i fremtiden. Holdningen pleier å være pessimistisk og kritisk, verden går i retning av en katastrofe.¹⁰ Romfart og kontakten med en fremmed sivilisasjon har alltid vært passende emner for refleksjon over vårt samfunn og for samfunnskritikk. Bøker som preges av dette kaller man den naturvitenskapelig-didaktiske science fiction. Forfatterne går her ut fra det at god science fiction bør skape en ny forståelse av verden.¹¹ ”Sf-trekk“ i litteraturen vekker oppmerksomhet, overrasker og provoserer. Flere forfattere benytter enkelte fantastiske elementer eller sf-trekk i bøker som hovedsakelig er realistiske.¹² Ved siden av samfunnskritikk fungerer sf-trekk som en mulighet til å bryte sjangerregler, å bringe noe nytt i litteraturen og å underholde. Johan Harstad knytter an til denne linjen.

Det fins ikke noen sf-trekk i novellesamlingene *Herfra blir du bare eldre og Ambulanse*. I *Buzz Aldrin* er sf-trekkene heller ikke særlig sterke, men noen fins det der allikevel. Vi kan ikke kalle dem for ”ekte sf-trekk”, men de antyder noe uvirkelig og fremmedgjørende. De minner om science fiction og gir romanen en dimensjon til. I hvert fall er slike trekk ikke vanlige i den realistiske fortellingen. Historien i boka fortelles i tilbakeblikk sett fra fremtiden. Mattias, fortelleren og hovedpersonen i ett, befinner seg i året 2019 når han forteller sin historie. Faktisk er dette året ikke så viktig for leseren. Verden har ikke forandret seg dramatisk. Fremtiden har ingen funksjon i boka unntatt å skape en større avstand til fortellerblikket. I 2019 er Mattias nettopp 50 år gammel, og dette jubileet byr på en god anledning til å reflektere over den viktigste tiden i hans liv. Sannsynligvis er dette grunnen til at Harstad valgte akkurat dette året som fortellerens nåtid.

Færøyene minner om et dystopisk sted. En vanlig dystopi skildrer et forskrekkelig eller uhyggelig sted som kan eksistere, for det meste utenfor den historisk kjente tiden. Dystopiene advarer mot samfunnets dårlige utvikling. Et dystopisk

¹⁰ PAVERA, L. – VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. Nakladatelství Olomouc: Olomouc, 2002, s. 323–324; MOCNÁ, D. – PETERKA, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 621–629.

¹¹ SUERBAUM, U. – BROICH, U. – BORGMEIER, R. *Science fiction (Theorie und Geschichte, Themen und Typen, Form und Weltbild)*. Stuttgart: Reclam, 1981, s. 102.

¹² DALGAARD, N. ”Science fiction skal tages alvorligt.” *Samtiden* 1/1990, s. 60.

sted behøver ikke å være ”virkelig”, det kan eksistere bare i personens hode. Forfatteren kan forandre et vanlig sted til et dystopisk sted med andre regler.¹³ Slik arbeider Harstad med Færøyene. På Færøyene regner det ofte, det bor få mennesker der, og landskapet er nesten uten trær. Det er et isolert sted som bare få har besøkt og som vi har noen forestillinger om, men disse forestillingene er for mange av oss mer abstrakte enn konkrete. Færøyene representerer også en slags parallell til Månen. Mattias’ reise til Færøyene er en slags romfart som likner reisen Buzz Aldrin foretok i 1969. For Buzz Aldrin betydde Månereisen bekeftelsen på hans status som nummer to. Han ble berømt, men ble for alltid stående i skyggen av Neil Armstrong. Til tross for dette, finner Mattias på ”Månen” en følelse av trygghet og glede. Hans beste venner og kvinnen han forelsker seg i, er færøyske. Mattias har blitt kjent med Færøyene fra innsiden, og landet virker ikke mystisk på ham lenger.

Romfart og spesielt månereisene har alltid vært viktige for Harstad selv. Da han var barn, ble han fascinert av Apollo-programmet. På spørsmålet om hvilken historisk begivenhet han ville ha deltatt i, svarte han uten å tenke seg om: ”Månelandingen. Har alltid syntes det har vært veldig fascinerende.”¹⁴ Det er vanlig at barn ofte er fascinert av fremmede planeter, og mange vil bli astronauter når de blir voksne. Det samme gjelder både for Harstad og Mattias, selv om Mattias så på det som en helt teoretisk mulighet. Han kunne oppleve alt gjennom sin helt Buzz Aldrin. Han behøvde ikke å reise til Månen personlig. De tre ungdommene i romanen *Darlah* får denne sjansen. De blir de yngste som har stått på Månen. Til forskjell fra *Buzz Aldrin* blir Månen i *Darlah* mer reell. Halvdelen av romanen foregår på selve Månen. Science fiction forandrer seg her til en horror-historie som kunne foregå på hvilket som helst isolert sted.

Månen representerer et symbol på noe fremmed og fjernt som vi heller burde beundre på avstand. Sett fra Jorda er Månen fascinerende, men direkte er den et ekte dystopisk sted. Når det gjelder landskapet og beboerne, er den skremmende. Ingen trygghetsfølelse eller forståelse av seg selv venter på personene på Månen. I *Hässelby* fins det også et dystopisk sted, kvartalet Hässelby i Stockholm, hvor hovedpersonen bor med sin far. Kvartalets betydning i romanen bekreftes av det faktum at romanen ble oppkalt etter det. Albert vokste opp der og ble aldri i stand til å forlate dette stedet. Her er det ikke en øy eller en Måne som er

¹³ Typiske dystopier beskriver en verden som er inspirert av totalitære regimer. Den individuelle frihet er undertrykket, og samfunnet er behersket av en farlig ideologi. De mest kjente dystopiene er Aldous Huxleys *Brave New World*, Karin Boyes *Kallocain* og George Orwells *1984*. Axel Jensens *Epp* og Knut Faldbakkens *Uår* kan man også regne for dystopier. For flere detaljer se PUČALÍKOVÁ, K. *Utopie a dystopie v dějinách myšlení*. Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, 2007, upublisert. [online] Lastet ned 19. 2. 2011 fra: <http://is.muni.cz/th/64916/ff_m_b1/>.

¹⁴ DSH. ”Fjerdereis til månen.” *Klassekampen* 22. 7. 2005 [online] Lastet ned 19. 2. 2011 fra: <<http://www.klassekampen.no/6744/article/item/null>>.

skildret på den samme dystopiske måten. Hässelby er bare en bydel, men den er skildret som en isolert verden for seg selv, med en forstemmende atmosfære. Også personenes holdninger framstår her som ”dystopiske”.

I *Darlah* aner leseren snart at det vil skje noe galt. Hovedpersonene merker signalet 6EQUJ5. Dette såkalte wow-signalet er ikke oppdiktet av forfatteren. Det er et smalbåndradiosignal fra verdensrommet som ble mottatt av Jerry R. Ehman på 70-tallet. Ifølge ekspertene har signalet kjennetegnene man finner ved ikke-jordiske signaler. Det har aldri vært observert igjen. Når det gjelder signalets opprinnelse, eksisterer mange fortolkninger. Signalet kan komme fra ikke-jordiske vesener.¹⁵ Harstad setter signalet i sammenheng med skikkelsene som lever på Månen. Disse skikkelsene hører til de såkalte dobbeltgjengere (eller *homo duplex*). En dobbeltgjenger er en person som er beslektet (både psykisk og fysisk) med en annen person. Den kan virke som et vanlig menneske, men den er bare en kopi av det. Den kan eksistere i virkeligheten eller i personens hode. Den kan være en skygge, en refleks i speilet eller det andre ”jeg”. Ofte har den sin egen vilje som kommer i konflikt med den opprinnelige personligheten.¹⁶

Hemmelighetsfulle skikkelser dukker opp allerede i *Hässelby*. Det er sannsynlig at det var Albert Åberg-bøkene som inspirerte Harstad til å bruke dobbeltgjenger-motivet i sine bøker. Da Albert var en liten gutt, hadde han bestevennen Skybert som han har diktet opp selv. Skybert var ingen virkelig kamerat, men bare skyggen til Albert. Men Albert trivdes med Skybert, og de lekte med hverandre. Albert var et ensomt barn, han var stadig bare med sin merkelige far. Skybert oppfyller forestillingen om en dobbeltgjenger. Han ser ut som Albert, er skyggen hans og eksisterer for å leke med Albert.¹⁷ Gjennom Skybert uttrykker Albert den andre delen av sin identitet. Når Albert blir voksen (vi hopper over til *Hässelby*), blir han forfulgt av en mysteriøs mann. Mannen ser ikke ut som Albert, så han er ikke en typisk dobbeltgjenger. Men sannsynligvis er han også bare en kopi av et virkelig menneske. Det er ikke en lek lenger, Albert føler seg truet. Takket være kapselen som Albert kan gjemme seg i, blir han det siste mennesket i verden til slutt. Boka slutter i passasjen da en av skikkelsene kommer til Albert.

¹⁵ *Historie projektu SETI. Zachycený signál WOW.* [online] Lastet ned 19. 2. 2011 fra: <<http://seti.czechnationalteam.cz/seti/wow.html>>.

¹⁶ Dobbeltgjengere kan vanligvis ikke leve ved siden av hverandre. Dobbeltgjenger-motivet kan ha forskjellige funksjoner. Gjennom en dobbeltgjenger kan forfattere uttrykke en dobbelthet ved verden og den menneskelige eksistens. Den bør skremme eller forårsake personens selv-refleksjon. Av og til blir dette motivet brukt som et tegn på den nære døden. Blant de mest kjente bøkene som inneholder dobbeltgjenger-motivet, kan vi nevne Robert Louis Stevensons *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* og Fjodor M. Dostojevskijs *Dobbeltgjengeren*. For flere detaljer se PAVERA, L. – VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*, s. 91; FISCHER, O. ”Dějiny dvojníka.” I Fischer, O. *Duše, slovo, svět*. Praha: Československý spisovatel, 1965, s. 64–104.

¹⁷ BERGSTRÖM, G. *Albert og den hemmelige Skybert*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 2005.

Skikkelsene i *Darlah* hører til de typiske dobbeltgjengerne. De overtar utseendet til personene de vil gi seg ut for. Slik beskriver Mia møtet med en skikkelse for første gang:

Hun snudde seg rundt og lot lykten lyse den andre veien. Og lyset traff en person nederst i korridoren. Personen var identisk med henne selv. Den hadde de samme klærne på som hun gikk med til vanlig. De svarte jeansene hennes. Jakken hun hadde kjøpt på loppemarkedet i London året før og som hun brukte nesten hver eneste dag. Det samme håret. Nøyaktig likt ansikt.¹⁸

Fra et visst tidspunkt kan leseren ikke være sikker på om personene stadig er virkelige mennesker. Skikkelsene representerer det legemliggjorte ondet, og slike dobbeltgjengere kommer ikke overens med sine forbilder. Skikkelsene er sterkere og raskere enn menneskene, men leseren savner tegn på menneskelighet (følelser, svakheter, motiver) hos dem. Dobbeltgjengere uttrykker spenningen mellom mennesket og verden. De er symboler på menneskets begrensning i verden – både i rom (kropp) og i tid (dødelighet). Skikkelsene gjenspeiler personenes identitet som ofte er tvetydig.¹⁹ Vi kan forbinde en viss tvetydighet særlig med ungdommene som befinner seg i den prosessen der identiteten tar form. Bruk av dobbeltgjengermotivet kan signalisere at personene er ufullstendige.²⁰ Dessuten virker krav fra venner, foreldre og lærere på ungdommene. De ser seg annerledes enn de andre gjør, og de later som om de er annerledes for å bli godtatt blant de andre. En viss to-personlighet kan vi se hos alle tre ungdommene i *Darlah*.

Olav Palmes død i 1986 brøt trygghetsfølelsen i Sverige, og i Harstads framstilling skiller denne begivenheten mellom de lykkelige årene og undergangen. Palmes død går forut for katastrofen som vil ramme hele verden og virker uunn-gåelig både i *Hässelby* og *Darlah*. Palme var et eksempel på et menneske som prøvde å forsones de andre, å forsvare menneskerettighetene og å hjelpe den tredje verden. Hvis et slikt menneske blir drept og hvis ikke andre lignende dukker opp snart, kan det ikke ende bra med verden. I *Hässelby* får leseren stor plass til å filosofere over hva det var som bestemte verdens skjebne. Skikkelsene lever blant menneskene i lengre tid og speider etter hva de utvalgte gjør. Til slutt må verden bli demontert fordi de utvalgte skuffet forventningene, men det virker slik at skikkelsene handler etter en eller annens påbud.

Skikkelsene i *Darlah* er veldig målorienterte, men vi vet ikke hva som driver dem. Man kunne ha forhindret katastrofen hvis NASA hadde lyttet til advarslene

¹⁸ HARSTAD, J. *Darlah*. Oslo: Cappelen Damm, 2009, s. 321.

¹⁹ POMAJZLOVÁ, A. "Motiv dvojnika v literatuře a výtvarném umění." I Ottlová, M. – Pospíšil, M. (red.) *Proudý české umělecké tvorby 19. století. Sen a ideál*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1990, s. 143–145.

²⁰ HODROVÁ, D. *Místa s tajemstvím (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994, s. 126.

og ikke hadde sendt folk til Månen. Skikkelsene kommer fra Månen til Jorda takket være feilen til besetningen. De dreper menneskene og erstatter dem. Verden eksisterer fortsatt, men uten mennesker og sivilisasjon. Folk må gjemme seg, det er den eneste sjansen til å overleve. Leseren får vite at i nærheten av et japansk kjøpesenter i Tokyo blir det funnet et brev som ble skrevet av et menneske – kanskje er det et håp, men stadig er det veldig lite. Viktig er den siste setningen i romanen som gjengir noe i brevet: ”Det er først når man gir opp at det virkelig tar slutt.”²¹ Slutten minner om Jan Erik Volds kjente og populære sitat: ”Det er håpløst, og vi gir oss ikke.”²²

Krig

Krigsproblematikk er et viktig emne i bøkene til Harstad. Det gjelder først og fremst Vietnam-, Bosnia- og Kosovo-krigene. Harstads framstilling av krig er klart negativ og kritisk. Vi kan se en spennende utvikling når det gjelder blandingen av krigsmotiv og sf-trekk gjennom bøkene. I de to første fins det krigsproblematikk, men ingen sf-trekk. I *Buzz Aldrin* er begge tingene til stede, men først i *Hässelby* er de riktig blandet. I *Darlah* er det enda tydeligere. Sf-litteraturen blir først og fremst forbundet med samfunnets aktuelle problemer. Harstad skaper kontrasten mellom vårt hverdagsliv med vanlige problemer og verdens kontekst med problemer som kan true oss alle. I sf-romanene finner vi ofte krigsproblematikk (atomkrig, tredje verdenskrig, galaktisk krig). Opplevelsen av krig minner om en katastrofisk eller apokalyptisk skildring. En slik apokalypse kan samtidig bety en ny begynnelse for menneskeheten.²³

Harstad fokuserer på personlige historier, men han forbinder dem nesten umerkelig med internasjonale begivenheter. Allerede i *Herfra blir du bare eldre* fins det en klar kritikk av Vietnamkrigen. I samlingen *Ambulanse* henviser novellene ”ambulanse” og ”vietnam. torsdag” direkte til krig. Den første behandler slaget ved Verdun i 1916, og den andre uttrykker smerten til ei vietnamesisk kvinne som ikke kan glemme opplevelsene fra Vietnamkrigen. Men de fleste har glemt denne krigen og bryr seg ikke lenger. Slik begynner novellen ”vietnam. torsdag”:

Tenk deg at du må skade deg selv.

Tenk at du setter barberhøvelen eller barberbladet over det myke, rosa, tannkjøttet, og at du barberer det av med kraftige bevegelser. Gjør det vondt å tenke på det? Tenk deg

²¹ HARSTAD, J. *Darlah*, s. 377.

²² Verset er hentet fra VOLD, J. E. ”Nyttårsdiktet (reprise).” I VOLD, J. E. *Mor Godhjertas glade versjon. Ja*. Oslo: Gyldendal, 1968.

²³ BRUNO, J. – FURUSETH, S. *Norsk litterær modernisme*, Bergen: Fagbokforlaget, 2005, s. 155.

at du trekker kanten av et papirark raskt over øyelokket. Det gjør vondt, ikke sant? Bare ved tanken? Innbill deg at du biter hardt i en ujevn binders av stål, drar den over tennene, sliter bort emaljen slik at metallet risler over nervene i tennene. Det gjør vondt. Forsøk å tenke på dette ordet:

Vietnam.

Gjør det fortsatt vondt?

Nei?

Det burde gjøre det. Det burde det absolutt. Kanskje er det det som er problemet.²⁴

Påstanden om at en krigserfaring påvirker hele menneskets liv og er en erfaring av brudd, finner vi også i *Buzz Aldrin*. Amerikaneren Carl jobbet som fotograf under Bosnia-krigen og opplevde en svært skremmende erfaring som forårsaket en alvorlig psykisk krise. Carl også kritiserer at folk allerede har glemt hendelsene på Balkan. Harstad stiller det vesentlige spørsmålet om dagens soldater skal kjempe (det kan føre til en katastrofe) eller passe på freden og menneskene (hjelpemotivet).

Om *Hässelby* sier Harstad at den startet i ren aggresjon. I tida da han begynte på boka, var avisene fulle av artikler om miljøproblemer, krigskonflikter og terroristangrep rundt hele verden. Han ble lei av alt, av vårt samfunn, som ødelegger både naturen og seg selv. Denne følelsen kom til uttrykk i boka. Albert ble skildret som et eksempel på dagens likegyldige menneske.²⁵ Hovedbudskapet i *Hässelby* er enkelt. Man bør være våken og interessere seg for de andre og for problemene som rammer oss alle. I forbindelse med Harstads bøker siterer Bernhard Ellefsen et motto fra boka *Vår tids redsel for alvor* (1995) av den svenske samtidige forfatteren Roy Andersson: "Det motsatte av kjærlighet er ikke hat. Det motsatte av kjærlighet er likegyldighet."²⁶ Harstad selv kunne godt ha skrevet dette sitatet. På en måte er vi alle de utvalgte, vi kan alle redde verden.

Avslutning

Johan Harstad har skildret et komplekst prosjekt i sine bøker, som både innebefatter en tematisk utvikling og en variasjon og utvikling av skrivemåten. I bøkene er det en klar utviklingslinje både når det gjelder forholdet mellom kjærlighet og likegyldighet og forholdet mellom realisme og science fiction.

²⁴ HARSTAD, J. *Ambulanse*, s. 44.

²⁵ HAAGENSEN, O. "Å gå i barndommen" *Ny tid* 19. 10. 2007 [online] Lastet ned 25. 3. 2010 fra: <http://www.nytid.no/arkiv/artikler/20071018/a_ga_i_barndommen/>.

²⁶ Det var den jødiske forfatteren Elie Wiesel som først sa disse ordene. ELLEFSEN, B. "Du sjunger så jævla bra, Mickel!" *Vagant* 15. 6. 2009 [online] Lastet ned 19. 2. 2011 fra: <<http://www.vagant.no/article/71948>>.

De to første bøkene formidler en tillit til at ”alt vil gå bra til slutt”. Det viktigste er å finne sin plass i verden og å ha en familie og gode venner. Man bør elske og bli elsket. Det er ikke viktig om man er berømt eller bare står i bakgrunnen som et pålitelig ledd. Feilen som vi ofte gjør og som Mattias gjorde før han dro til Færøyene, er at vi er redde for å åpne oss og tro på noen. I de to siste bøkene kommer en tydelig pessimisme når det gjelder troen på mennesket inn i forfatterskapet. Her framstilles verdens undergang som straff for menneskelig likegyldighet overfor andre mennesker og samfunnets problemer. Til og med et forsiktig liv uten følelser, som kjennetegner Alberts tilværelse i *Hässelby*, kan føre til alvorlige konsekvenser.

Et betydelig emne hos Harstad er krigsproblematikken som henger tett sammen med hjelpemotivet. Krigsproblematikken dukker opp flere steder i bøkene. Fra krig er det ikke langt til de apokalyptiske visjonene i *Hässelby* og *Darlah*. Katastrofen som en konsekvens av krig, er et populært emne i science fiction-sjangeren. Sf-trekkene er velegnede for Harstads formål fordi de forbinder den underholdende og den kritiske funksjonen. Samfunnskritikken i bøkene kan bli knyttet både til krigskonflikter og menneskelige relasjoner. Det er framfor alt Vesten som lider av for sterk trygghetsfølelse, en tilstand som kan forårsake for lite engasjement i verdens begivenheter. Harstad oppfatter likegyldighet som det motsatte av kjærlighet. ”Du må ikke sove” er et dikt av den norske lyrikeren Arnulf Øverland. I generasjoner har diktet påvirket norsk ungdom til å gjøre noe med verdens skjeve gang. Johan Harstad har et liknende budskap.

Litteratur

I. Primærlitteratur

- BERGSTRÖM, G. *Albert og den hemmelige Skybert*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 2005.
 HARSTAD, J. *Ambulanse*. Oslo: Gyldendal, 2002.
 HARSTAD, J. *Buzz Aldrin, hvor ble det av deg i alt mylderet?* Oslo: Gyldendal, 2008.
 HARSTAD, J. *Darlah*. Oslo: Cappelen Damm, 2009.
 HARSTAD, J. *Hässelby*. Oslo: Gyldendal, 2008.
 VOLD, J. E. ”Nyttårsdiktet (reprise).” I Vold, J. E. *Mor Godhjertas glade versjon. Ja*. Oslo: Gyldendal, 1968.

II. Sekundærlitteratur

A. ARTIKLER OG BØKER

- BRUNO, J. – FURUSETH, S. *Norsk litterær modernisme*. Bergen: Fagbokforlaget, 2005.
 DALGAARD, N. ”Science fiction skal tages alvorlig.” *Samtiden* 1/1990, s. 60–64.
 FISCHER, O. ”Dějiny dvojnika.” I Fischer, O. *Duše, slovo, svět*. Praha: Československý spisovatel, 1965.
 HAAGENSEN, O. ”Å ville godt i verden – en samtale med Johan Harstad.” *Bøymen* 2/2005, s. 78–84.
 HODROVÁ, D. *Místa s tajemstvím (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994.
 KAGARLICKIJ, J. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha: Panorama, 1982.

- MOCNÁ, D. – PETERKA, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.
- PARRINDER, P. *Science fiction. Its Criticism and Teaching*. London – New York: Methuen, 1980.
- PAVERA, L. – VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.
- POMAJZLOVÁ, A. "Motiv dvojníka v literatuře a výtvarném umění." I Ottlová, M. – Pospíšil, M. (red.) *Prody české umělecké tvorby 19. století. Sen a ideál*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1990.
- RINGDAL, J. "Hva kan vi lære av science fiction?" *P2-akademiet XXX/2004*, s. 22–34.
- ROBERTS, A. *Science fiction*. London – New York: Routledge, 2006.
- SUERBAUM, U. – BROICH, U. – BORGMEIER, R. *Science fiction (Theorie und Geschichte, Themen und Typen, Form und Weltbild)*. Stuttgart: Reclam, 1981.
- SUVIN, D. *Metamorphoses of Science Fiction. On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven – London: Yale University Press, 1979.
- VIK, S. "Hold ut! Johan Harstad tror på redning men synes de nye sykebilene er stygge." *Vinduet 2/2003*, s. 54–57.
- WESSELS, D. *Welt im Chaos. Struktur und Funktion des Weltkatastrophenmotivs in der neueren Science Fiction*. Frankfurt am Main: Studeinreihe Humanitas – Akademische Verlagsgesellschaft, 1974.
- WILLY B. "Det hendte i morgen – science fiction på norsk fra 50-tallet." *Vinduet 2/2008*, s. 80–82.

B. ARTIKLER PÅ INTERNETT

- ARONSEN, M. *Forfatteren med noe på hjertet*. [online] Lastet ned 23. 3. 2010 fra: <<http://www.bokklubben.no/SamboWeb/side.do?dokId=510302>>.
- DictionaryQuotes [online] Lastet ned 12. 5. 2010 fra: <<http://www.dictionary-quotes.com/the-opposite-of-love-is-not-hate-its-indifference-the-opposite-of-art-is-not-ugliness-its-indifference-the-opposite-of-faith-is-not-heresy-its-indifference-and-the-opposite-of-life-i/>>.
- DSH. "Fjerdereis til månen." *Klassekampen* 22. 7. 2005 [online] Lastet ned 15. 4. 2010 fra: <<http://www.klassekampen.no/6744/article/item/null>>.
- ELLEFSSEN, B. "Du sjunger så jævla bra, Micke!" *Vagant* 15. 6. 2009 [online] Lastet ned 23. 3. 2010 fra: <<http://www.vagant.no/article/71948>>.
- HAAGENSEN, O. "Å gå i barndommen." *Ny tid* 19. 10. 2007 [online] Lastet ned 25. 3. 2010 fra: <http://www.nytid.no/arkiv/artikler/20071018/a_ga_i_barndommen/>.
- HAGA, S. G. "Den nye stemmen." *Dagbladet* 23. 12. 2002 [online] Lastet ned 23. 3. 2010 fra: <<http://www.dagbladet.no/kultur/2003/02/11/361276.html>>.
- Historie projektu SETI. Zachycený signál WOW*. [online] Lastet ned 18. 4. 2010 fra: <<http://seti.czechnationalteam.cz/seti/wow.html>>.
- LIND, S. *Hjernetografier – en lesning av Johan Harstads «Herfra blir du bare eldre»*. Masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap. Universitetet i Oslo, 2008, upublisert. [online] Lastet ned 20. 3. 2010 fra: <www.duo.uio.no/publ/ILOS/2008/75156/MasteroppgavexSignexLindx-xpdf.pdf>.
- PUČALÍKOVÁ, K. *Utopie a dystopie v dějinách myšlení*. Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, 2007, upublisert. [online] Lastet ned 16. 4. 2010 fra: <http://is.muni.cz/th/64916/ff_m_b1/>.
- WEGER, U. *Das Fremde selbst. Das Doppelgänger-phänomen als Gegenstand der Psychologie*. [online] Lastet ned 20. 4. 2010 fra: <http://www.info3.de/ycms/printartikel_266.shtml>.

